

Theba hét kapujára még.

Ev. Fen röpkedve az ormokon
Gyilkos dárdák ezreivel,
Körben leste a hét kaput.

Önmagokban véve igen zengzetes versek, de az eredetivel összehasonlítva idegen rhythmust tüntetnek fel.

Még súlyosabb kifogás alá esnek a következő sorok, melyeket nemcsak rhythmusukból forgatott ki, hanem még önkényesen el is darabolt.

Mosolyogsz végre az ég boltján

Hajnalfényt keltve ránk,

S közelepsz megtörve a Dirke tükrén.

Ev. S futott még mielőtt vérünk'

Lakomára vehetné mohón

És lángba boritná tornyunk'

Nem lehetünk egészen megelégedve az anapaestusokkal sem, mert a)

Vijjogva, miként keselyű, hasította

A levegőt

nem illik bele a systemába, tekintve az ellenversszakét, és mert b) trochaeus nincs megengedve anapaestus helyett:

Sörény borította sisakja.

Sem időnk, sem terünk valamennyi kardalt elemezni, az eddigiek is elégségesek annak bobizonyítására, hogy Csiky a kardalok művészeti szerkezetének visszatükröztetésére nem fordított annyi gondot, mennyit megérdemelnek, s hogy gyakran épen a legjellegzetesebb rhythmusokon tesz változtatást, holott kissé több műgonddal elkerülhette volna.

Meg kell azonban jegyeznem, hogy a kardalok fordítása Csikynél metrikai tekintetben még így is sikerültebb mint az előbbi fordítóknál, mert egészben véve sokkal zengzetesebb és folyékonyabb.

Ideje azonban, hogy a tulajdonképi fordításról szóljak!

(Folytatjuk.)

Szamosi János.

Adalék a római rabszolgaság ismeretéhez.

Dr. Farkas Lajostól.

II.

A rabszolgaság a római jogban.

17. Értekezésem első részében azt bizonyítottam, hogy a rabszolgaság a rómaiaknál eredetileg jogi alkotás. Ennél fogva

ha annak miségét akarjuk megismerni, kutatnunk kell most már azon jogi szabályokat, a melyek a rabszolgai állapotot meghatározták. A rabszolga a későbbi időben a római házi és közgazdaság általános és állandó közege levén, könnyen érthető ha vele a jog, a forgalmi élet minden irányában találkozék. Az általános elv szükségkép részletekbe megy át, s e részletek közepe nem egyszer jut előtérbe a rabszolgában az emberi lényiség és ott volt azután a jogász előtt azon ellenmondás, hogy egy emberben, a lényegesen emberit használja fel a jogviszonyok alakítására, a nélkül, hogy annak valami jogi jelentőség jutna. Mai jogfejlődésünk eszmeköréből, könnyen érthető okból, erre csak a lehetetlenség fogalma kerülén ki, az újabb jogtudomány a római jognak ezen eszeteit nem tudja máskép csak a kivétel vagy anomalia szempontjából felfogni. Holott a római jogászai éleselműség egyik legmegkapóbb maradványa éppen az az öszhang és következetesség, melyet az általános alaptétel és hasonló jelenségek között az anomalia elkerülésével létesíteni tudott.

18. A rabszolgaság egy irányban a szabadság homlokegyenest ellentéte levén, lényegének meghatározására törekedve értelmi tevékenységünk önkénytelenül a szabadság eszméjéből indul ki és erről vett fokozat szerint halad lefelé mindaddig míg a felvett tökéletes ellentétet elérte. Ugy találom azonban, hogy ezen út önként kínálkozó voltának daczára sem vezet célra, hogy éppen az ahhoz való makacs, vagy megszokott ragaszkodás teszi lehetetlenné a tisztább és biztosabb tekintetet.

A szabadság lényegét soha sem ismerték jobban mint Róma boldog időszakában. A római jogász előtt a „libertas“ „inaestimabilis“¹⁾ csak azon értelemben, hogy azzal önmagában véve a világon semmi fel nem ér; de nem valami elmosódó, alakatlan határozatlanság az. A római libertas nem pusztán „naturalis facultas“ arra „quod cuique facere libet“; mert azt „instituit“²⁾, alkották, határa tehát positiv, az: a mi „iure prohibetur.“³⁾ És mert a tralatitius „fő felosztás“ („summa divisio“) a mely szerint „omnes homines aut liberi sunt aut servi“ éppen csak ama naturalis facultásból indult ki, azért maradt meddő, minden további alkalmazhatás nélkül. Sőt még a helyes értelemben vett libertasról sem találjuk a jog egész nagy területén, hogy annak meg vagy megnem léte önmagában véve jogi hatályokat szülne; hanem részint egyik a jogi activitás több más előfeltétele között, részint éppen csak következmény, a mit egy rajta kívül eső ok vont maga után! Ily értelemben véve igaza

1) fr. 106. D. I, 17: „Libertas inestimabilis res est.“ (Paulus).

2) fr. 4. pr. D. I, 5. (Florentinus).

volna Puchta-nak, hogy a római polgár köz- és magánjogi helyzetére nézve: „mit der blossen Freiheit positiv und actuell noch wenig gewonnen war;“ de érthetetlen marad e mondás, ha azt látjuk, hogy a különben annyira kitünő systematikusa a rómaiak sokszor említett summa divisioját a személyi állapotok további megkülönböztetéseinél éppen olyan könnyedén veszi fel, mint azok, kiknél az előbbihez hasonló szempontokat nem is kell keresni.¹⁾

19. A rabszolgában az általános emberit, mint alább fogjuk látni a római soha sem tagadta; a mi a következetesség nagy mesterei részéről, mai szemmel nézve e dolgot, bizonytalanságban tűnhetik fel. De másképp áll a dolog akkor, ha rá tud jönni valaki arra, hogy nem is volt szükség ama tagadásra a rabszolgaság jogi konstruálásánál. Hiszen az az „általános emberi“ szorosán véve, önmagára tekintve még ma is a jog körén kívül esik! Mert lássuk csak mily módon hat a jog az emberre?

Ma napság már nem lehet a felett komolyan vitatkozni, hogy az ember az u. n. természeti állapotában a joggal semmi-nemű érintkezésben nincs. A természetből még ki nem vált ember, a természetnek csak egyik darabja; élhet csoportokban, mint a darvak, sőt munka közösségben, mint a méh vagy hangya; de azért ez csak csoportulás vagy aggregatio, a mi-nenek vannak darabjai, de nincsenek alkatrészei: mert hiányzik még belőle a társadalom és állam életműködése, és ezzel a jog, mint az azt létesítő elemek egyike. Ezen utóbbi állapotába való juthatásakor fel is kell sokat adnia azon idyllikus tulajdonságaiból, melyeket némely élénkebb phantaziájú utódok, mint látszik még mindig fájlalnak. A társadalom és állam legelőször is éppen ama természeti állapotból veszi ki emberét. A kóbor „egyénben“ érvényre jut a faji eszme és keletkezik az a mit az égy-neműek egészszének veszünk, s az egészszel az egész-i vagy közös elvek. Ezen egész-i elvek kiegészítő részét képezik azután a jogiak, melyek egyik legáltalánosbika és keletkezés szerint legelése az, a mely az egyedek viszonyát az egészhez meghatározza. Tartalma, a mint tudjuk abból áll, hogy az egyé-nek a joghoz alkalmazkodó minden irányu actualitása közelis-merés és védelemben részesül. Ez az a mit az emberben jogi t o h e t s é g n e k, vagy a közönséges jogi nyelven (elégg rosszul): „jogképcségnék“ „személyiségnék“ vagy jogalanyiságnak“ szoktak nevezni; a mi tehát a mondottak szerint, nem általános természetemberi tulajdonság, hanem positiv jogi mi-

¹⁾ Puchta, Cursus der Institutionen. 214 §.

nősitése az állami és társadalmi embernek. De ez a természet-ember alakulásainak még csak egyik oldala. Mert midőn az állami és társadalmi lét magaslatára jutott, a természethez való előbbi általános viszonya is szükségkép változott. A társadalom és állam nem fosztja meg az embert a természettől nyújtott javak élvezetétől, hisz: „omnes fructus rerum natura hominum gratia comparavit”; de már meg határozza az élvezés azon módjait, a melyek az ő különvált természetével is megférnek, különösen: kiemeli a természet dolgait is épen úgy mint az embert előbbi általánosságukból és ez által rájuk nyomja saját bélyegét, melynek legitimitojával bejutnak azon mesterséges, csak a jog által alkotott körbe, a mit vagyonnak neveznek. A természet dolgaiban önmagukban véve nem létező eme minőséget, mivel az jogtól ered és jogi hatásokban nyilatkozik, ismét csak jogi tehetségnek, vagy ha úgy tetszik, jogképességnek nevezzük, úgy mint az így qualificált tárgyat magát egészében: „jogi tárgynak”. És mert a természet eme tárgyai az emberhez való viszonyokban csak eszközi jelentőséggel birhatnak, addig míg ez a viszony fennáll ama jogi tehetségük tekintet nélkül természeti tehetségeikre, más, mint teljesen passiv, nem lehet. De ebből azután önként következik a jogtehetség általános categoriájának további szétválása, mely szerint a létezők a jog szempontjából vagy jogalanyok (activ jogi tehetségűek) vagy jogtárgyak (passiv jogi tehetségűek). És már most lássuk, mily en ezen categoriáknak egymáshozí viszonya, különösen ezélunkra vonatkozólag: lehet-e az egyiket a másikban, vagy talán, csak átmeneti minőségben is képzelni? A válasz, e kérdésekre nem lehet kétséges. Semmi sem világosabb annál, hogy a személység tárgyi tulajdonságot magába fel nem vehet addig míg a személy minőség benne a legkisebb mértékben meg van; és viszont: mert egyik is másik is *contradictio in adjecto* volna. A míg tehát a szétválasztó jogi alap fennáll, egyik a másikat végkép kizárja. Jogi tárgynak lenni, passiv jogi tehetséggel birni azt teszi, hogy e minőségében ránézve a jogi activitás, jogi alanyiség: jogi lehetetlenség és pedig nem csak általánosan hanem a legkisebb mérvben is, mivel a jogalanyiságnak itt épen legkisebb mérve már különválasztólag fogna hatni, a dolgot önmagával ellentétbe hozná. Ugyanígy viszont a személységnél. És ehez még csak azt kell megjegyezmem, hogy a létezőknek itt jelzett fundamentális megkülönböztetése a társadalom és állam keretén belül absolute előfordul; de azután az egyes államokban (koronként fejlődő intellectuális, illetőleg gazdasági fejlettségi foktól függ a) hogy az activ jellegű categoria az egyéneknél (államtagoknál) minő teljességet mutat; b)

a passiv jellegű categoria, külső kiterjedésében mekkora körét a dolgoknak öleli fel. Ezen alapszik például a római jogban időfolytán fejlődött hármias személyi categoria: cives, latini, peregrini, és az őseredetű dolopi: a res mancipi és necmancipi.

Értekezésem első részében kimutattam, hogy a római fel-fogás szerint a servitus nem általános természeti, hanem jogi állapot. Bátran mondhatom tehát, hogy a fennebb kifejtettekben adva van azon szempont is, mely nézetem szerint lehetséges és eredményesnek tartható a római rabszolgaság jogi miségének kiderítésére; csak azt kellelvén t. i. emlékeinkből kimutatni, hogy a feltett fundamentális categoriák a rabszolgára való vonatkozásukban, miképen voltak alkalmazva.

20. Az előbbi (19) cikkben felállított eredeti alap-categoriák természetéből következik, hogy a rabszolgai állapotot először önmagaságában kell kideríteni, és csak azután concret vonatkozásában. A jogtörténészek közönségesen mindjárt az utóbbival kezdik, és éppen ez is azután egyik szülőke a fejtegetéseikben félreismerhetetlenül mutatkozó, bizonytalanságnak. Az általános meghatározó, a jogitehetség (jogképesség, a körébe vont létezőkre nézve a jogi aktivitás (jogalanyiség) és jogi passivitás (jogi tárgyiség) szerint különülven el, első kérdésünk az lehet: e kettő közül önmagában véve melyikbe tartozik a rabszolga? Forrásaink e kérdésre, összeségükben úgy mint egyes nyilatkozataik szerint, általában és concrete, a csak kép-zelhető határozottsággal felelik: a mi a jogot illeti („quod attinet ad ius civile“) a rabszolga csak vagyon „res“, vagy va-gyont termelő eszköz („instrumentum“), ki mondom bátran, még a classikus római jogászok sem ismernek kivételt; ellen-kezőleg ide vonatkozó egyes helyeiknek figyelmes olvasása rám azon benyomást tette, hogy annak minden consequentiájában való keresztül vitelével ismeretes genialitásukat kiváló módon akarják érvényesíteni úgy annyira, hogy ha a tárgy maga mai érzületünkkel oly merov ellentétet nem képezne, ha az alaptét-el természetete itt nyilatkozott értelmi működésükre a ridegség bélyegét szükségképen rá nem nyomná: azt mint valódi „iuris elegantia“ igazi értelmi gyönyörrel fognók szemlélni.

A pusztá természeti lét jogi aktivitásra önmagában véve nem elég. A jogi élet létoka az egyént a jogi lélettel összekötő „civitas“, a mely neki saját körén belül meghatározott helyet „status“ ad és felruhazza a statushoz kötött jogi tehetséggel a „caput“-tal. A régi római jogvilágnak rendje e mellett még concret és már külső alakja szerint bevégzett egész, kizáróla-gos: „Duarum civitatum civis esse nostro iure nemo potest.“ A

¹⁾ Cicero pro Balb. c. 11.

római jogász e viszonyt a szám (numerus) határozottságáig fokozza.¹⁾ Már pedig midőn a jog a rabszolgát a dolgok közzé sorozta, épen az élők (a jogi aktivitásnak) ama rendjéből zárta ki, felállította rá nézve azon lehetetlenséget, melyet a jogi logika szerint fennebb kimutattam. E szempontból reflectálva fizikai emberi miséjére nem is mondhatott tehát róla egyebet mint: „servi pro nullis habentur,“ „iuris civilis communionem non habet in totum“. . .²⁾ És mivel „nem lenni“ annyi mint meghalva lenni, ama tételeket positiv formában a római nem is tudja más-kép csak a halálról vett hasonlattal kifejezni: „servitus mortis adsimulatur.“³⁾ Nincs is az egészhez való tartozás következményének vehető egyetlen functio a mit rabszolga végezhetne, nincs jogi jelentőséggel bíró állapot, melybe emberi misége alapján juthatna.⁴⁾ Urához való viszonya ezen eredeti minőségével szemben csak másodszorú alakulás. Nem azért rabszolga mert ura van, hanem a mért ez az ő általános és eredeti jogi misége, mely mint ilyen nem az urhoz kötöttségéből vagy annak akaratától, hanem a jogtól származik. Urának joga van őt tet-szése szerint használni, de nincs hatalma fogalmi miségén változtatni. „Conventio privata neque servum quemquam neque libertum alicuius facere potest.“⁵⁾ E relativ viszony változhatik, sőt egyszerű felhagyás (derelictio) folytán végkép megszűnhetik, de a szolga szolga marad: „servus sine domino,“ „servus derelictus.“⁶⁾ És hogy jelen czélomhoz képest még csak ezt emeljem ki: tudjuk, hogy az általános emberi természet a társadalmi és állami alakulás folytán keletkezett jogrendben abban is érvényesül, hogy a nővel való társulása nem marad a sexuális viszony momentán határai között; megkötötté lesz, minnek következtében keletkezik a család, további erkölcsi és jogi következményeivel, mint: a rokonság, örökösödés, a házassági közösség sérthetetlensége stb. Továbbá, hogy a személyen ejtett bántalom a jogba ütkezők, jogi reactiot szül. De mindkét irányban azt találjuk, hogy a római jog állandó szabályai szerint a rabszolgára nézve sem egyik sem másik nem képzelhető. A rabszolga

¹⁾ Gaius például, ezt gyakran alkalmazza, így a többi közt: I. 12. 15. 128 §§. „... eo modo ex numero civium Romanorum tollitur...“

²⁾ fr. 32 D. L. 17 „Quod attinet ad ius civile, servi pro nullis habentur“ (Ulpianus); fr. 20 §. 7. D. XVIII, 1: „Servus quoque merito ad solemnium adhiberi non potest, cum iuris civilis communionem non habet in totum, ne praetoris quidem edicti.“ (Ulpianus).

³⁾ fr. 59 § 2 D. XXXV, 1; (Ulp.) fr. 209 D L, 17: „Servitutum mortalitatis fere comparamus.“ (Ulp.) stb.

⁴⁾ A rabszolgára nézve absolut lehetetlenség p. hivatal viselés, katonaszkodás. stb.

⁵⁾ fr. 37. D. XL, 12 (Callistratus).

⁶⁾ fr. 38. §. 1. D. IX, 4, (Ulp.); fr. 36. D. XLV, 3. (Javolenus).

egyesülése valamely nővel urának érdekétől, a véletlentől függő pusztá lakás közösség (contubernium), a miből sem jog sem kötelezettség nem származik, sem a társultak között, sem harmadik személyekre nézve.¹⁾ A vérségi viszony nála jogilag nem minősíthető: „nec enim facile ulla servilis videtur esse cognatio“²⁾ és ha e kifejezést arra mégis alkalmazzák, az csak a szóval való visszaélés („eo verbo abutimur“). Ha a rabszolga atyját említi: „Quem patrem, qui servus est,“ válaszolják neki:³⁾ ő csak a „tavasz gyümölcse“ (verna)! Ugyanezen „nullitas“ a másik irányban is. A különben annyira szűk eszmekörű ősi római jog is ösmeri a személynek tetteles bántalmazása és erkölcsi lerántásából származó megtorlás általános követelményét. De ezen jog alapján a rabszolga személyén ejtett bántalmazásért elégtételt követelni „vakmerő perlekedési viszketeg: „Servo ipsi nulla iniuria intellegitur fieri . . . at si quis servo convicium fecerit vel pugno eum percusserit, non proponitur ulla formula, nec temere petenti datur;“⁴⁾ a mint másfelől tőle sem credhet sérelem (iniuria), hanem csak „kártétel“ („noxa“), mely saját értékénél többre nem becsülhető: „Namque erat iniquum nequitiam servorum ultra ipsorum corpora dominis damnosam esse.“⁵⁾ E tételekről el lehet mondani, hogy az embert megfosztják attól a mit benne a bölcs alkotó „saját képére és hasonlatosságára“ teremtett, de nem lehet állítani, hogy határozatlanok, s így a rabszolgánál a jogi személyiség felvételét absolute ki nem zárók volnának.

21. Nem kell mondanom, hogy a most mondottakból csak azt vehettük ki: mi nem a rabszolga. Csak negatio van bennük egy más dologra vonatkoztatva; azért, ha attól elvonva képzeljük hiányzik a dolog ismervéje. Kérdhetjük tehát: mi az a mi a rabszolgát önmagában véve jogilag minősíti? A felelet e kérdésre forrásaink szerint abból áll, hogy a rabszolga vagyoneérték, res, és pedig közelebbről: az ősi jog forgalmi élet korlátai közzé zárt, annak jellegét minden irányban magán hordozó és megkülönböztetései alávett római gazdasági va-

¹⁾ I. 23. C. J. IX, 9: „Servi ob violatum contubernium (suum) adulterii nomine accusari non possunt (Imp. Diocl. et Maxim. a. 290.) A férfi és nőnek »laktársaságá.«nak esetlegessége könnyen érthető okból felvehető, ha forrásaink ezt nem tanúsítanak. Mennyire játszott itt szerepet a véletlen, sőt az ur gazdasági érdeke, emlékeinkből kitévnik. Az öregebb Catoról Plutarch érdeemesnek tartotta feljegyezni, hogy a contuberniumot pénzért engedélyezé. Az adatokat I. Rein i. m. 568. old.

²⁾ fr. 1. §. 2. D. XXXVIII, 8. (Ulp.).

³⁾ Plantus, Captiv. III, 4. 508.

⁴⁾ Gaius, III, 222. §. 3. §. J. IV. 4.

⁵⁾ fr. 2. §§. 1. 2. D. IX, 2. (Gaius); Gaius III. 212. §. stb.

gyontárgy: „res Mancipi.“¹⁾ Ez az ő létezésének alapja és határozza meg funkciójának körét: ez legitimatiója. A jogra nézve e viszonyában már nem „semmi,“ hanem önállólag létező része a rendnek, mely fenntartja akkor is, ha relativ vonatkozása az úrhoz meg is szűnne. Ellenség kezébe és ebből ismét kikerülhet, megszökhet: marad a mi volt. Sőt meg sem semmisíthető, mert *aequivalence*, pénzértéke, melyben léte nyilvánul, megmarad; a tény, hogy a megöletett csak alaki változást szült²⁾ A rabszolga nem individuum, hanem egy genericus tárgy „*indistinctus homo*,“ épen ezért ily minőségében kijelölése az idevonatkozó jogi intézkedést nem teszi határozatlanná.³⁾ Alakíthat belőlük a forgalom egészen új, az egyes egyénektől megkülönböztetett, magára támaszkodó dolgot: *összdolgot* (*universitas*).⁴⁾ Lehet másfelől önálló vagy csak tartozékos (*accessio*) dolog s e minőségei szerint ismét ingó vagy ingatlan (*res mobilis, immobilis*);⁵⁾ sőt „*res communis omnium*,“ melyet szükség esetében bár ki rendeltetésének megfelelőleg használhat.⁶⁾ Tárgyi minőségénél fogva jogképessége tehát a szó legszorosabb értelmében véve *passiv*. De e *passivitas* természetesen csak jogi értelemben van véve, csak *passiv* jogképesség a mint ezt fennebb kifejeztam, a mi nem azt teszi, hogy szerepe a forgalmi életben a természet más élő vagy élettelen darabjaival mindenben egyenlő. A rabszolgának forgalmi vagy gazdasági értéke a munkaerő, melyet *representál*, a mi már önmagában véve is *activ* *funcionora* utal. A minék folytán, míg egyfelől említett jogi misége következtében a javak közvetítésére a jog által felállított ügyleti formák segélyével kézről-kézre járhat, forgalomban „*commercium*“-ban van; másfelől *activ* *funcionora* alkalmas vol-

¹⁾ Forrásaink ezt így általánosságban is gyakran emelik ki.

²⁾ fr. 19. §. 5. D. XLVIII, 15: „... *rectissime dicitur etiam ei (servo) postliminium esse, scilicet ut dominus in eo pristinum ius recipiat, ne contrarium ius non tam ipsi iniuriosum sit, qui servus semper permanet, quam domino damnosum constituitur.* (Paulus). v. ő. II. 10. 12. C. J. VIII. 51. D. IX. 2. *Ad legem Aquiliam.*

³⁾ p. fr. 3. D. XL, 9: „... *Si optio hominis data sit, vel indistincte homo legatus.*...“ (Gaius). fr. 10. fr. 12. D. eod: „*Si servus generaliter legatus.*...“ (Pomponius).

⁴⁾ fr. 34 pr. D. XL, 9: „*Cum eiusdem generis plures res simul veniant, veluti comoedi vel chorus, refertur autem in universos an in singulos pretium constituatur, ut scilicet interdum una interdum plures venditiones contractae intelliguntur.*... 1. §... *ut plerumque circa comoedos vel quadrigas vel mulas pares accidere solet, ut neutri non nisi omnes habere expediat.*“ (Africanus).

⁵⁾ E minőségben való forgalmi szereplését kitűnő dialectikával és praktikus érzékkel mutatja ki Ulpianus a D. XXXIII, 7. *Ingatlan minőségére* p. fr. 4. D. L, 15. (Ulp.) Nov. 7.

⁶⁾ „*Servus publicus — quasi servus communis omnium.*“ p. fr. 18 D. I, 7. (Marcellus), fr. 2 D. XLVI, 6 (Ulp.) 3. §. J. I, 11.

tánál fogva nem holt anyag, hanem élő munkaerő, úgy a köz mint a magángazdasági vagyon termelés általános közege; használható mindenütt a hol a jogügyleti formának természete valamely activ jogképességű személy cselekvő tevékenyülésének illetően módon való kiterjesztését vagy pótlását, önmagában véve nem akadályozza. De a szolgának eme közreműködése az esz-köz jelentőségén azért soha túl nem terjed, vagy jogilag szólva, a jogi hatás előidézésében saját személyének semmi rész nem jutott.¹⁾

22. Önmagára vonatkoztatva, a jottól közvetlenül eredő eme minőségével már megkülönböztetve jut azután a rabszolga azon másodalakulású viszonyba, a melyben a közélet közepette feltűnik, hogy t. i. felette valaki rendelkezik, ura van. És ezen relativ hatalmi viszony tartalma, de már az általános passiv jogképesség folytán részére kijelölt létezől következőképpen azon további jelenség, hogy az egész jogviszony kiválóan magánjogi jellegű volt, hogy a rávonatkozó jogszabályok összességükben és egyenként mind a magánjogból eredtek.²⁾ De másfelől, feltéve, hogy az előbb mondottakban gondolatomat megérthetőleg tudtam közölni, felesleges megjegyezmem, miszerint a rabszolgának eme relativ vonatkozása a felette uralkodó személyre, saját miségén lényegileg véve jogilag semmit sem módosít; s hogy ennél fogva az alapfogalom megismerésére való törekvésünknel az abból közvetlenül eredő jelenségek az általánosnak megérthetőségét legfeljebb könnyíthetik, szemléltetőbbé teszik. Általános mozzanatként legfeljebb még e relativ viszony tartalmának meghatározása tűnhetne fel. De ez már értekezésem első részében található, a mihez e helyen még csak annak fel- emlitése szolgálhat kiegészítésül, hogy a későbbi császári kor- szak több alkalommal foglalkozik ugyan a rabszolga állapotá- val; de ide vonatkozó intézkedései nem az alapelv módosítá- sára vonatkoznak, hanem részben a közigazdaság, részben a köz- erkölcsiség által követelt rendészeti intézkedések természete- vel bírtak, és éppen ezért méltatásuk helyesebben a rabszolga társadalmi helyzetének ismertetésében foglalhat helyet.

¹⁾ A római jogászok gyakran alkalmazták is rá az „instrumentum“ ki- téltelt. a mivel éppen csak azt akarják kifejezni, hogy valamely célra alkalmas voltáról van szó. Különben Varro is eme minősége szerint osztályozza: »Instrumenti genus vocale et semivocale et mutum; vocale in quo sunt servi; semivocale in quo sunt boves; mutum in quo sunt palustra. (De re rust. I. 14.) „Találó“ megjelölés a Jheringé: „(. . . die unterworfen Person) ist juristisch nichts als ein Leitapparat für den Herrn.“ (Geist d. R. R. II. 156 old.)

²⁾ De azért a legtöbb író mégis közjogi szempontból indul ki perszós csak azért, hogy aztán másfelé menjen!

III.

A rabszolgaság a római társadalomban.

23. A római szellem energijának a jogi alkotásoknál nyilatkozott eddig utolérhetetlen fölénye, régen közönségesse tette már a hitet, hogy Rómában a jog a közélet minden másnemű nyilatkozásának útját állotta, hogy ott csak jogi eszmék és formák uralkodtak volna: „Das Recht hat nicht blosz selbstandiges Gelten in Rom errungen, sondern Rom ist die Welt des Rechts. Das Recht hat alle andere Sphären des Lebens verdrängt, aber Rom ist auch blosz die Welt des Rechts.¹⁾ Ilyen felfogás mellett semmi sem könnyebb azon további következtetésnél, hogy a római jogi könyvekben fenmaradt emlékek a római közállapotok ismeretére nézve kimerítőek, különösen, hogy a jogi institutiók megismerésénél kutatásunk tere ama könyvek tartalma által van meghatározva. Holott, ha valaki a jognak rendeltetését, természetes keletkezésének és fejlődésének törvényeit ismeri, ama felfogás egyoldalúsága önként fog előtérbe lépni. A hol eddigelé a jog jelentőségét az egészi és egyéni emberi célokra vonatkoztatva teljesen felismerték, még soha sem hitték, hogy pusztán jogi institutiókkal, a közélet már megteremtve vagy biztosítva van. Épen az igazi jogászi érzék ismeri fel legkönnyebben a jognak társadalmilag korlátolt szerepét, épen az fogja biztosan kimutatni a határvonalat, a melyen túl a jog már alkalmatlan eszköz közös célok elérésére. De másfelől igaz marad az is, hogy a jog substratuma az egészi nemzeti élet, s hogy habár az ő functioja meghatározott, egy irányban halad, de azért csak is tevékenyülése különvált és nem motivumai is, melyek szükségképp az állami és társadalmi viszonyok összeséből kerülnek ki. Azon jog, mely ezen egészi vonatkozásból kiesik, lassanként érthetlenné és közönyös tényezővé fajul, mozgatója nem a közös nemzeti érdek, hanem egyéni önzés. Vannak kétségkívül tisztán jogilag construált alapfogalmakból kiinduló intézmények, melyeknek helyes felfogása épen ezen okból tehát csakis a jogi eszmekörből és a jogi logika segítségével lesz lehetséges. De kevés az ilyen, s még ezeknél sem mellőzhető egykönnyen közvetett vonatkozásuk számbavétele a jog körén kívül eső többi társadalmi viszonyokkal. Ilyen tisztán jogi gondolaton felépülteként állítottam oda a rabszolgaságot, s ezért iparkodtam mindenekelőtt annak jogi structuráját megismertetni. De valjon csak abból képes lesz-e valaki annak a közéletben lépten-nyomon jelenkező functioját megérteni? A mit a jog-

¹⁾ Gans, das Erbrecht in weltgesch. Entw. II, 23 old.

tól tudunk meg mindössze is egy abstract általánosság. A rabszolganak nincs jogilag személyi qualificatioja, a rabszolga jogi objectum: minden egyéb csak ezen két tétel variálása; a mit kézzelfoghatólag mutat azon tény, hogy sem a törvényhozásnak, sem az annyira kitünő római jogászai dialektikának soha sem sikerült ama két tétel tartalmában más momentumoknak felszínre hozatala. Ha a római jogászok egyes nyilatkozataiban visszaverődőleg nem is jelenkezének, önmagunktól rá kellene jönnünk tehát arra, hogy a rabszolgaságnak a társadalomba való mikénti beillesztésénél a jog mellett más tekintetek is közre lehetnek fogtak. Ezekre óhajtanék a következőkben még röviden rámutatni.¹⁾

24. A munka az embernek állami és társadalmi létére két főirányban hatott mindenütt. Létesíté azoknak materialis alapját és emellett egyik tényező volt műveltségbeni emelkedésénél, önállóságának és függetlenségének forrása. Ez utóbbi vonatkozásában a munka erkölcsi jelleget nyer épen úgy, mint közvetlen materialis eredménye, a vagyon. Erkölcsi jelentősége követeli azután szabad voltát. Ezen szempontból nézve szinte mondhatnók: a munka mindenkori állapota valamely társadalomban, az ebben élő ember állapotát tünteti fel.

A régi Róma e tekintetben is rokonszenves alakja az antik világnak. Nem kiköleszött vagy kibérelt idegen munkaerő, hanem saját intellectualis és materialis tehetsége, soha nem alvó tettvágya emelé ki mocsáros fészkből s tette nagygyá, bámulatossá! Míg az egykorú népeknél a köz- és magángazdaság

¹⁾ Felesleges is talán kiemelnem, hogy a következő fejtegetés már nem annyira a jog, mint inkább a művelődés-történet körébe esik, a hol, bár sajnálattal, de be kell vallanom, hogy tanulmányaimnak még csak kezdetén állok. Különösen nem jogi forrasadataimra nézve meg kell jegyezmem, hogy mivel az „összes classikusokat“ könnyen érthető okból át nem tanulmányozhattam és „valószínűleg“ nem is fogom már tehetni, azok ide csak másod talán harmad, negyedekéből kerültek. A mit ez idejűleg tehettem csak az hogy emberemet mégis jól megválasztottam. Hogy helyesen vannak-e tehát az idézetek jelölve, helyes az olvasásmód, ezért e felelősséget rájuk háritom. De már az átvett anyag helyes vagy nem helyes felhasználásának veszélyét, munkáskám önmagára akarván itt is támaszkodni, természetesen magam hordozom és helyt állók érte. Az ez irányban felhasználált művek közül első helyre teszem H. Wallon gyönyörű művét: *Histoire de l'esclavage dans l'antiquité* 3. k. a második és legújabb kiadás szerint: 1879. Paris Hachette et Cie. Mellette mindjárt a nagyobb részben utána induló, de azért nem kevésbé önálló rész J. Marquardt: „Das Privatleben der Römer“ I. kötetében 4. Abschnitt: *Die Sklaven*. (133—191 old.) 1879. Ezen kívül Becker. Gallus oder röm. Scenen aus der Zeit Augusts.“ harmad. kiadás Reintól. 99—154 old. A költők vonatkozó helyeinek összeállítása található Henriot-nak bámulatos szorgalommal készített következő munkájában: *Moeurs juridiques et judiciaires de l'ancienne Rome d'après les poëtes latins*. 3. k. 1865. III. 60 és k. old. Más egyseseket idézek alkalomszerűleg.

rabszolga kézben van, Romában minden ember dolgozik, mentől előbbkelő annál példásabb szorgalommal: non est vir fortis et strenuus qui laborem fugit.¹⁾ Nincs megítisztelőbb véleménye tekintetben annál, hogy valaki jó gazda.²⁾ S mert a „földművelés szabad emberhez legillőbb foglalkozás,“ azért a rómainál a mezőipar ugy a magán, mint a közháztartás materialis alapja.³⁾ Az a vagyonos (locuples) kinek elég telke van; de másfelől a munkaerő és telek között természetes viszonyoknak kell lenni; a teleknek is csak a munka adván becsét, ennek fölénye csak ugy lesz megőrizve, a nemzeti öntudatban ébren tartva, ha mindenkinek csak annyija lesz, a menynyi saját erejével felér: „Imbecillio rem agrum quam agricolam esse debere.“⁴⁾ Különbem nem csupán a szabadsággal való összhangzása teszi a római előtt a szántásvetést kedveltté. A római mindig szerette és bámulta a természetet, élénk érdeklődéssel figyelt annak titokteljes jelenségeire, a természettel fentartott közvetlenségéből hitte kedélyvilágának üdeségét, vele született objektív világnézetét biztosító motivumait merithetni. Hol találhatna e hajlam a kezdetleges műveltség közepette könnyebb kielégítést mint a mezőiparban? Varro a falút az isteni természet ajándékának tekinti s mint mondja, inkább vágyik Scrofa gyümölcsös kamráit mint Lucullus képtárait szemlélni.⁵⁾ Még a tiszta rómaiság utolsó időszakában is boldog a római, ha midőn az évszak mosolyog a rétet virággal hinti be, a patak mellett hatalmas fa lombzata alatt, lágy fűben feketik, s nem irigyli a dőzsölőknek a lámpafényben úszó, cithera hanggal telt márvány termeit.⁶⁾ Az illatozó füvek zöldje még mindig szebb a tarka kövezetnél.⁷⁾ Elmereng a „hallgató zöld,“ a folyó árja, a madarak csattogá-

1) Seneca Ep. 22,

2) Cato, de re rust. praef.

3) Plinius. Hist. Nat. XVIII. 3: „Hinc et locupletes dicebant loci, hoc est agri plenos; pecunia ipsa a pecore appellabatur. Etiam nunc in tabulis censoris pascua dicuntur omnia ex quibus populus reditus habet, quia diu hoc solum vectigal fuerat“ Cicero de off. I, 42: „Omnium autem rerum ex quibus aliquid acquiritur, nihil est agri cultura melius — nihil homine libero dignius.“ „In der Beherrschung der Erde liegt die Kraft des Mannes und des Staates; die Größe Roms ist gebaut auf die ausgedehnteste und unmittelbarste Herrschaft der Bürger über den Boden auf die geschlossene Einheit dieser also festgegründeten Bauerschaft“ Mommsen, R. Gesch. I, 187 old.

4) Columella, de re rust. I, 3.

5) Varro r. r. II, 1. A rómaiaknak a kültermeszet szépségei iránt (lélek érzékéről, utasithatok itt Friedländer szép munkájára: Darstellungen aus der Sittengeschichte Roms in der Zeit von Augustus bis zum Ausgange der Antonine.“ II k. 118 és k. old. Wallon i. m. II. 6 és k. old.

6) Lucretius, II. 29.

7) Horatius. epp. I, 10.

sa felett,¹⁾ s hiszi erősen, hogy azok, a kik házaikban az erdőt, folyót, tengert utánozni vágnak, igazi erdőt, téres réteket, az ezeken róhanó, majd ismét csendesen tova folydogáló vizeket, pihenő vagy a téli viharok által fenekéből felfogatott tengert, soha sem láttak: „mert a ki mindezt valaha valóságban látta, gyönyörködne-e oly kicsinyes dolgokban?“²⁾ Eme bensőségteljes, igazi emberi érzület köti Róma polgárát a vidékhez, s ez törekszik később is magát kielégíteni a hatalmas város pompás kertjeinek beállításával. Semmi sem emelte anynyira a palota becsét mint a kert, az éttermek élvezeteit fokozta, ha a zöldbe nyíltak ablakai. A levegő üdeségét, a kilátás nyíltságát igen korán igyekeznek is a jog oltalma alá helyezve állandóan biztosítani. S mert minden, a mi a léleknek megnyugvást és gyönyörűséget okozhat, a természetben van³⁾, csoda-e ha a hatalmas fák által sűrűn övedzett ligetben, a hol az összenőtt lombhoz az ég tekintetét is elzárja, ébred keblében az istenség jelenlétének sejtelve? „Haec fuere numinum templa, priscoque ritu simplicia rura etiam nunc deo praecellentem arborem dicant, nec magis auro fulgentia atque ebore simulacra quam lucos et in his silentia ipsa adoramus.“⁴⁾

A természet és ember közötti viszonyoknak illetően alapfel fogását feltéve, nem fog senki kételkedhetni, hogy a későbbi kornak az első társadalmi életről vett és hagyományosan fentartott képei nem pusztá költői képzelődés; hogy az oly gyakran kiemelkedő bús hangulat, a romlott erkölcsök közepette élő még valódi rómaiban, nem affektált világfájdalom, hanem a visszatérni nem remélt ősi szebb idők feletti bánatos érzés termé-

¹⁾ Plin. H. N. XXXVII. 63: „... herbas quoque silentis frondisque avidè spectamus.“ Quintilian, X, 3: „Silvarum amoenitas et praeterlabentia flumina et inspirantes ramis arborum aurae volucrum cantus et ipsa late circumspiciendi libertas ad se trahunt“.

²⁾ Seneca, controv. II, 9.

³⁾ Cicero. de leg. II, 1: „... quae ad quietem animi delectationemque quaeruntur, natura dominantur.“

⁴⁾ Plinius H. N. XII, 1. Nem mellözhetem még Seneca megragadó helyét: „Si tibi occurrit vetustis arboribus et solitam altitudinem egressis frequens lucus et conspectum coeli densitate ramorum aliorum alios protegentium submovens, illa proceritas silvae et secretum loci et admiratio umbrae in aperto tam densae atque continuae fidei tibi numinis facit. Et si quis specus saxi penitus exesis montem suspenderit non manu factus, sed naturalibus causis in tantum laxitatem excavatus, animum tuum quadam religionis suscipione percuet. Magnorum fluminum capita veneramur, subita ex abdite vasti amnis eruptio aras habet, coluntur aquarum calentium fontes et stagna quaedam vel opacitas vel immensa altitudo sacravit. (Ep. 41.) A természetcultusról I. Preller, Röm. Mythologie 94 és köv. (2-ik kiad, 1865.)

szetes nyilatkozata. Hogy a jogászok és más írók műveiben annyiszor kiemelt „jó erkölcsök,“ „közszokás“ hatalma nem üres szó, hanem az élet viszonyok mikénti alakulásának egyik kiváló factora volt, hogy azzal ellentétbe jönni semmivel sem tett kevesebbet, mint a jog parancsoló vagy megtiltó szabályain magát túltenni: az erkölcs és jog egymást kiegészítik, s a kettőnek egymásba olvadásából ered részben a rajtuk felépülő társadalmi intézmények vallásos szenteltsége, a mitől a római mély religiositás soha sem tudott egészen megválni.

25. És milyen volt az az ősi életkép? Háttére a mező, főalakja a családfő és a házi asszony. Béke idejében a lándzsát az eke váltja fel.¹⁾ A férfi hét napon át földjét műveli, a nyolczadikon a forumra megy ügyeit intézendő.²⁾ Sok kézre nincs szüksége, mert két holdnyi telkét³⁾ megbirja saját erejéből is, s ha kell ott van támasza a családfő, ki nélkül család nem lehet, különben ki fogná az ősöknek tartozó áldozatokat teljesíteni!⁴⁾ A ház belsejében a nő kezében a munka, ő fonja és szövö a divat hatalma alatt nem álló hagyományos jelentőségű ruházatot, süti a kenyeret, készíti az étket, őrködik a szent tűzhely körül.⁵⁾ A római szentélyben, mit mi „háznak“ nevezünk, idegennek, a család vallásos kötelékén kívül állónak helye nincs; minden mozdulata egy-egy házi szabályba ütköznék, mert a család élete a vallásos cultuscselekvények szakadatlan láncolata, annak formáit és tartalmát a család szerencsésjének kockáztatása nélkül idegennel közölni nem lehet.⁶⁾ A telek széleit, a ház belsejét az ősök szelleme, a szent tűz védik.⁷⁾ A gazdasági eszközök nem csak a jog, hanem a vallás-különös védelme alá helyezvék; a vakmerő ott nappal nem lophat, mert a gazda vagy a jó szomszédok ott vannak, s ha rajta érik kilöketik „az élők sorából;“ az éjjeli tolvajt pedig meg szabad ölni.⁸⁾

¹⁾ Livius III, 16 ismert helye.

²⁾ Varro de r. r. II praef: „— nostri maiores — annum ita diviserunt, ut nonis modo diebus urbanas res usurparent, reliquis septem ut rura colerent.“

³⁾ Plin. H. N. XVIII 2: „Bina iugera populo Romano satis erant . . .“

⁴⁾ Roszbach A. „Untersuchungen über die röm. Ehe.“ 4 old. Fustel de Coulange: La Cité antique 49 és k. old.

⁵⁾ Columella, XII. Praef. 7. Plin. H. N. XVIII, 28: „Panem faciebant Quirites mulierumque id opus erat olim sicut etiam nunc in plurimis gentium.“

⁶⁾ Fustel de Coulange i. m. 6 ik f.

⁷⁾ Cicero, de leg. II, 11: „Religio Larum posita in fundi villaeque conspectu.“ Tibull. I, 1. 23: „Lares agri custodes.“

⁸⁾ XII tab. törv: „Si nox furtum faxit, si im occisit, iure caesus esto“ Különbösen akkor inkább úgy állott a dolog, hogy: „ . . . furem nemo timeret Caibus et pomis, et aperto viveret horto.“ (Inven. sat. 6.)

Valjon a családi élet így minden irányban kimért, s anynyira szűk keretében volt-e a rabszolgának helye? Bizonyosabb hogy nem; s ha mégis lett volna, a hely hatalma szükségkép rá is vissza fogott hatni, a kép öszhangjába kellett olvadnia. A szent tűzhely az ő refugiuma is, a család védszellemei az ővéi is lesznek: urához nem csak „iuris vinculum,” hanem a római házi erkölcsstan alapcategoriája a „pietas” és „religio” kötik.) Urának hatalma vele szemben korlátlan, de: „non omne quod licet honestum est.”²⁾ Másfelől ismeretes, hogy a magánélet viszonyait a régi római társadalom nem tekintő önmagára nézve azon cynikus közönyösséggel, melyhez a „felvilágosodottság korszaka” ma már eléggé hozzászoktatott. A mértékletes életmód, családi erények, a jog által megadott abszolút hatalom mikénti használata fölött a közvélemény űrködött, organuma a censor felelősségre vonta azon gazdát, ki a hatalommal való visszaélése által a szomszédok visszatetszését kelti fel.³⁾

26. Mondhatná azonban valaki, hogy a rabszolgai viszonyoknak illetően alakulása feltehető a vidéki kis gazda paraszti háztartása s azon csekély műveltségi különbség mellett, mely közte és szolgája között volt. De már más a városi élet, a hol tőkepénzesek voltak, a hol az igények nagyobb száma több munkás kezét is követelt. A szolga személyzet épen nagyobb száma által szűli pedig az ur és szolga közötti távolságot s ez ismét a viszony közönyösebbé és ridegebbé válását. És ez az ellenvetés, mint rá alább magam is fogok építeni, magában vé-

¹⁾ A rabszolgának a családi élettel belő és bizalmas összeköttetéséről a római írók egyértelműleg tudósítanak, s a tekintetben az újak közt sine véleménykülönbség. Forrásaink nyomán részletezett képet adnak erről: Roszbach i. m. 25 és k. old. Fustel de Coulaige i. m. 127 old. különösen a házi vallásra vonatkoztatva; Wallon II. 8 és k. old. stb.

²⁾ fr. 144 D. 50, 17. (Paulus.) Macrob. Saturn. I, 11: „Maiores nostri omnem dominis invidiam, omnem servis contumeliam detrabentes, dominum patrem familias, servos familiares appellaverunt.” A rabszolgai viszony kezdetleges alakulását hason szempontok szerint emelte ki már Jhering is, és eredménykép mondja: „Dass die herrschaftliche Gewalt bei dieser Gestaltung des Verhältnisses nicht das Gehässige haben konnte, das wir heutzutage in völlig unhistorischer Weise in sie hineintragen, bedarf kaum der Erwähnung.” A nyert eredménynek indokai között, azt hiszem azonban, hogy a hadifogság kölcsönösségre igen nagy súlyt fektet. Hanem persze ő is azon nézettel uszik, hogy a captivitas „ursprünglich und lange Zeit die hauptsächlichste Quelle der Selavererei war.” (Geist. d. r. R. II, 164 old.) Forrásaink szerint nem „eleinte” és „hosszú időn át”, hanem épen a későbbi időről mondhatni, hogy a hadifoglyokból kerül ki a rabszolga-állomány fő contingense.

³⁾ Dion. IX, 3. Az erkölcsi közérzület az idejű tisztasága és hatalma a római történetírók és költők által számtalanszor volt kiemelve. Persze van ilyen is: Prisca iuvent alios; ego me nunc denique natum

Gratulator; . . . (Ovid. Ars amat. 3.)

ve helyes; de nem minden, különösen azon korszakra nézve, melyet most tartottam szem előtt. Eltekintve ugyanis attól, hogy Rómában a városi és vidéki élet között hosszú századokon át semmi vagy legalább is nagyon csekély különbség volt, emlékeinkből következtetve, bátran lehet állítani, hogy Róma városi társadalmában is a szabad ember kezében van a munka. Mert, ha a görög történetíró tudósításának, mely szerint a római polgár a kereskedés és kézműparral való foglalkozást méltóságán alulinak tartotta,¹⁾ hitelt is adnánk: a patricius osztály mellett ős időktől fogva a római társadalom kiegészítő részét képezé, egy csak a politikai jogokban nem részes, de különben teljesen szabad néposztály: a plebs; a mely a menyinyiben földbirtoka nem volt — s ilyen volt a városba vagy város körül telepítettek nagy része — kezébe vette, talán helyesebben szólva, magával hozta a kereskedést és mesterségeket, s munkája által épen úgy biztosítá saját szabadságát mint a városi élet minden napi szükségleteinek kielégítését.²⁾ Romulus politikai bölcsességét és a római szabadság biztosítékát találta Dionysius a város alapító azon intézkedésében, hogy a legyőzött szomszéd férfi sarjadékát kiirtani vagy rabszolgává tenni nem szabad.³⁾ Numa pedig mondhatni a szabad munka első organisatora, ki nek ide vonatkozó szervezése a rómaiság utolsó korszakáig lenyulik.⁴⁾ Nem az volt ennek az oka, mert „a rómaiak az időben még igen szegények voltak arra, hogy szükségleteik kielégítésére nagyobb számú rabszolgát tarthattak volna,⁵⁾ hiszen a szegény embernek igényei is szegényesek; hanem az, mivel, mint rámutattam a római ősi társadalomban a munka erkölcsi erőtényező. Ha a római történet az erkölcsi emelkedettség oly gazdag példatára nem volna, nem is érthetnők, hogy harmadfél ezer évvel ezelőtt volt egy kis zuga a világnak, a hol egy mestere ember abban kereste legnagyobb kitüntetését és jutalmát, ha neve egy ősi ének szövegébe felvétetik: „praemii loco petiit (Mamurius) ut suum nomen inter carmina Salií canerent.“⁶⁾

27. Az ötödik-hatodik század folyamában Romának politikai és társadalmi viszonyai csaknem mondhatni gyökeresen

¹⁾ Dion. IX, 25. f. II. 28.

²⁾ Liv. I, 56; Plin. H. N. XXX, 45.

³⁾ Dion. II, 16.

⁴⁾ Plutarch. Numa, 17: „Prae ceteris ejus institutis maximam admirationem habet plebis per artificia distributio, haec vero fuit: tibicinum, aurificum, fabrorum, tinctorum, sutorum, coriariorum, aerariorum, figulorum: reliquas artes in unum coegit unumque ex iis omnibus fecit corpus; consortia et consilia et sacra cuique parti attribuens consentanea.“ Bruus. Fontes ect. 10 old.

⁵⁾ Wallon i. m. II, 11 old.

⁶⁾ Festus (Ed. Müller, p. 131).

átalakulnak. Az ősi nemzetségi szervezet patriarchalis alapsz-méjével egymásután tűnnek el az azzal kapcsolatos politikai és jogi institutiók: a „forumon és togában“ kivivott nagy belső harczból diadalmasan emelkedik ki az antik világ egyik leg-szebb conceptioja: a „római állam,“ melynek providentialis hi-vatása a: „regere imperio populos,“ a végleges győzelem erős hitét, belső és külső további küzdelmeiben a rendszerességet:és következetességet, vezérférfaiban ugy, mint az egész népben azon ideális előkelőséget és méltóságot szülte, a mit a kortár-sak és későbbi idők annyiszor és oly méltán megbámultak már a nélkül, hogy ismételni tudták volna.

Nagy tervekkel együtt jár a nagyobb szabású közélet. Ipar és kereskedelem nélkül az állam pénzforrásai hamar ki-száradnak; pénz nélkül pedig a nagy terv akkor is csak nagy ábránd maradt volna. Az ős jog szigorú szabályán túl kellett tenni magát az államnak, s nem csak megengedni, hanem elő-mozdítani a magánérdek természetes törekvését nagyobb terje-delmű gazdaság alapításánál. A rómainak a mezőipar iránt haj-lama következtében, legelőször is e téren találjuk a nagy át-alakulás nyomait. A szigorú hiteltörvények az eladósodott nép-ember vagyonát a tőkepenzes kezébe juttatja, a mi ennek fekv-ő birtokát szükségkép növelé; de ezen kívül, a mint tudva van, a meghódított területek egy része is mindig ott maradt szabad foglalás tárgyaként, s ha az állam tulajdonjogát rájuk fenn is tartotta, a kormányzat élén álló vezérférfaik, a hatal-mas patriciusok és nagy tőkepenzesek közt fejlődött conniven-tia mellett, ama birtok testek összeolvadása sokkal könnyeb-ben megtörtént és állandosulhatott, mint azt ma képzelhetjük. Tény az, hogy Romában ez időszakban már nagy gazdaságok vannak, melyek a régi művelési módot szükségkép átalakítják.

Minden esetre Róma társadalmi osztályainak nem ismeré-sét fogná az elárulni, a ki azt állítaná, hogy e változás a gaz-dasági munkát mindjárt a rabszolga csoportok kezébe juttatta. Romában a munkaerő kibérlése csaknem a legrégebbs idősakra vihető vissza; s azután midőn az 5-ik század közepe táján a Lex Poetilia a vagyoni bukások nagyobb részénél a végre-hajtást az adósnak csak vagyonára szorítja, nem volt a legtöbb esetben ok arra, hogy a hitelező a vagyonbukottat telkéről azon-nal kitelepítse; de igen is épen saját érdeke indíthatta arra, hogy őt a telek használatában mérsékelt terményosztalék ki-kötése mellett továbbra is meghagyja. Másfelől oly foglalkozást, mely az előkelő rómainak is díszére váltott, a talán önhibáján kívül tönkre jutott kis polgár szintén nem tekinthetett lealacso-nyítónak. Azonban ennek daczára, forrásaink figyelmes összeve-

téséből következtethetjük azt is, hogy a rabszolga kéz a hódításokkal lépést tartva versenyez a szabad munkással, míg nem végre is a mezőiparnál az egyensúlyt végkép megzavarva, a gazdaság túlnyomólag rabszolga munkán fordul meg.¹⁾

Ezen időszakról kezdve a nagy birtokos már nem sokat törődik, mily uton juthat rabszolga telepeihez. Tengeri kalózok és a hódító consul táborát kísérő speculánsok bőforrású üzlete mellett, a társadalom kebelében nyitott forrásokból kikerülő contingens teljesen elveszti előbbi jelentőségét. De ezzel azután bekövetkezett a rabszolga társadalmi helyzetében a nagy átalakulás. Feltárul előttünk az ergastulumok sötét és büzhödött levegőjü ürege összezsufolt lakóival, s nem csodálkozunk senkin, ha e sötét tömegben át a régi jó idők patriarchalis képét már nem képes látni.²⁾

23. A nagyobb mérvben űzött mezőipar önmagától vitte át azután a rabszolgai munkát az ipar többi ágaira, a nagy jószágtestek nagyobb gazdasági beruházásokat is igényelvén. Érez és kőbányászat, téglá, cserép és edény, malom, szövő és ványoló műhelyek felállítása nagyobb gazdaságoknál többé el nem maradhatott; míg másfelől a forgó tőkének biztosítása az őstermelőt városi piacok felkeresésére, illetőleg üzletek beállítására viszik. Ezen üzletek eleinte kétségkívül szintén szabad emberek, vagy legalább szabadon bocsátott szolgák kezében voltak; de mivel a képviseleti viszony sajátszerű felfogása folytán jogi tekintetben nagyon kevés vagy épen semmi sem volt nyerve az üzletvezető szabad minősége által, a rabszolga szám folytonos növekvése, kiválóbb tehetségeknek felismerése és felforgódése következtében mintegy önmagától változik itt is a helyzet, szorittatik ki a szabad vállalkozó. Vegyük most még ehhez, hogy a jelzett gazdasági átalakulás mellett a városi házi és társasélet is tökéletesen megváltozik. Hogy a régi életmód egyszerűségét, a meghodított tartományokból Rómába özőnlő kincs és idegen szokások utánzási vágya által szült fényűzés, élvhajhászat váltja fel, a mi azután a mesterség és művészet productumait keresettekké teszi: s könnyen fogjuk érteni, ha minden élelmesebb rabszolga-birtokos már arra is fogott törekedni, mi szerint rabszolgájában nemesak nyers, hanem a különböző igények szerint kiművelt munkaerőt hozzon forgalomba. Ennek megfelelőleg találjuk is, hogy a mesteremberek, művészek, nevelők, titkárok és orvosok egész contingense majdnem kizáró-

¹⁾ A szabadmunkásnak kiszorítását a rabszolga által kitünően mutatja ki Wallon; nagy művének e része azt hiszem legbecesebb is.

²⁾ A nagybirtok rendszer hatásáról a rabszolga állapotra, I. Wallon II, 212 és k. old.

lag a rabszolgák közül kerül ki, hogy nem csak mint gladiatorok, színészek, énekesek stb., hanem különösen az építészet és festészet terén egész rabszolga családok működnek.¹⁾ A mi-
ből nem nehéz megérteni jogi forrásaink egyes helyeit, melyek a rabszolgát hol a mezőgazdaság ingatlan tartozéka, hol a vá-
rosi ipar mozgó cikkeként tüntetik fel; vagy is megengedik mindazon következtetéseket, a melyek a haladó forgalommal felmerülő gazdasági célokhoz képest a jog tárgyainál önként kínálkoznak, csak felismerésre várnak. A helyett tehát, hogy a haladó műveltség a rabszolgában az emberi minőséget elismerésre segítené, épen ellenkezőleg, eredeti jogi miségének jelzett kifejtése által kiszorítja őt addigi menedékhelyéből: a szerencsétlen embertárs iránt érzett részvétből. Ha ura kiméli és jól táplálásáról gondoskodik, gondosságának indító oka már csak a gazdasági érdek.²⁾ Mondhatjuk pedig különösen, hogy ezen szempontra redukálhatók a törvényhozásnak a rabszolgaságra vonatkozó későbbi intézkedései, de a melyekben elég hibásan közönségesen a személyiség fokozatos elismerését szokták főleg dilettáns jogtörténészek keresni. A rabszolgaság már Augustus korától kezdve csak nem állandóan a közfigyelem tárgya. De vajon miért? Talán az emberi egyenlőség elfojtott érzete nyugtalanítja a közlelkiismeretet vagy a jogi felfogása változott? A világért sem! A közvélemény és törvényhozás nyugtalan, mert a tökéletesen átalakult gazdasági rendszer tekintetei, a megfogyott és a provinciák közigazgatásánál szükségelt római népességgel szemben, száz ezerek felszaporodott és idegen népességből kikerült rabszolga-állományt most már a közigazdaság legfontosabb tényezőjeként tüntetik fel. Egyesek kegyetlenkedése e félelmetes tömeget könnyen fékevesztette és a közrende tléptennyomon felforgatóvá teheté vala. A miért is a törvényhozó és moralista a rabszolgabirtokost folyton arra figyelmeztetik, hogy rabszolgáival szemben az emberiesebb bánásmódot, kiméletet és bizalmas viszonyt épen saját jólfelfogott érdeke követeli;³⁾ de nincs semmi nyoma annak, hogy valaki

¹⁾ Friedlaender i. m. III k. 197 old. Marquardt, i. m. I, 159 old. Wallon II, 222 old.

²⁾ A római gazdasági írók utmutatásai és „jótanácsai“ talán a legjellemzőbb a rabszolgáról később lábrakapott felfogásra. Részletes ismertetésüket adják Wallon II, 201 és k. Marquardt, I 171 és k. old.

³⁾ Az ide vonatkozó adatok az idézett munkákban, melyekhez e tekintetben Pernice „Antistius Labeo“ című munkájából a 114 és k. old. adhatom, találhatók. A jogi források számtalan direct nyilatkozatai közül a kétéltedőnek p. a fr. 1 (Gaius), fr 2 (Ulp.) D I, 6 fr. 9 §. 7. D XV. 1 (Ulp.); Gai I, 53 § stb.

megkísértette volna a rabszolgaságot fentartó fundamentalis jogi elvek módosítását csak említeni is. A törvényhozás minden alkalommal az ur hatalmából indul ki, intézkedései ennek korlátozását és nem a rabszolga jogi fel-emelését tartalmazzák.¹⁾ A ki itt a rabszolga személyiségének elismerését keresi tökéletesen eltéveszti a jogi intézkedés tárgyát s méltán mondhatni, hogy következtetése hasonló abhoz, ha azt mondaná: mert a tulajdonos saját házáat fel nem gyűjthetja, a ház a jogi tárgyak categoriájából a személyekébe nyulik át.

Az által, hogy Róma gazdasági élete a rabszolga munkában összpontosult, kétségtelenül részben módosult egyénileg véve a rabszolgának viszonya. Először is kimaradhatatlan következmény volt a szabadabb mozgás mindazokra nézve, kik uraik városi és vidéki üzleteinek élén állottak épen úgy, mint az üzleti, tehát jogi érintkezés más szabad személyekkel; másodsor bizonyos önállóság vagyoni tekintetben és kilátás vagyoni előnyökhöz juthatni.

S mert e viszonyok már kiindulási pontjuk szerint a jogra utalnak, jogi jellegűeknek is látszhatnak főleg mai ember előtt, a ki a rabszolgából, az emberminőséggel manapság teljesen összefolyó jogalanyiságot elképzelni nem tudja. Pedig a római jognak ide vonatkozó nyilatkozatait gyakorlottabb szemmel különösen a megszokott dogmatismustól menten vizsgáló biztosan ki fogja vehetni, hogy a rabszolga actualitásban látszó jogi fény nem önálló forrásból eredett, hanem csak az ur jogi alanyiségének visszaverődése. A hol a rabszolga gazdasági tevékenysége a pusztá tény határai között maradhatott alkalmazását semmi sem akadályozta, mert a rabszolga habár csak instrumentum, de élő és különösen beszélni és maga esze szerint is cselekedni tudó eszköz, a mit a jog annak ökonomiai használati értékét tekintve, figyelmen kívül nem hagyhatott. De azért mihelyt tevékenysége csak mint jogi tény jöhet számba, azonnal visszaesik a merev jogi vagy helyesebben jog-nélküliségének színvonalára, cselekvénye nem az övé, hanem dominusáé vagyis, amint már másholt fejeztük ki, oly termé-

¹⁾ Ezen, azt hiszem, egyedül helyes szempontra már Savigny is utalt (System. II, 34 old: Streng genommen lag in diesen Einschränkungen der sonst gränzenlosen Herrengewalt kein dem Sklaven verliehenes Recht . . .“) s e mellett könnyen be fogja láthatni bárki is, mennyire hiú és csak a törvényi állapot eihomályosítását okozó törekvés azon intézkedésekben a rabszolga jogalanyiségének érvényre jutását keresni.

szetü, mint akármely más alkalmas közeg által történt akarattal nyilváníttás.²⁾

29. Az újabb korok történetíróinak műveiből a római rabszolgának sötét, az emberies érzületet fellázító képe került forgalomba. Félreértene, a ki azt hinné, hogy a rabszolgaság jogosultsága mellett akarok itt még felszólalni. De másfelől azt tartom, hogy történetíró nagyobb hibát nem követhet el mint mikor a multnak tévedéseit a jelenből bírálva állítja oda menthetetlenekként. E mellett bizonyos az, hogy hasonló állapotok felől nem a normalis jelenségek szolgáltatnak feljegyzésre méltót, mert a megszokás czekről a figyelmet eltereli s reflexiot itt csak a rendkívüli vagy kivételes, a feltűnő szül. Így vagyunk azt hiszem az egykorú római kronikások, költők stb. tárgyunkra vonatkozó adataival. Plautus nem a közönséges, békés mezei munkást, a dolgát rendesen végző városi szolgát, hanem a furfangos eszszővőt vagy esztelenkedő együgyüt kellett, hogy szinpadra állítsa. A ki a római rabszolgái állapot megítélésénél a kegyetlen Damophilosok, speculáns Catok után indulna, épen úgy fogna tévedni mint az, a ki Ciceronak érzelgő nyilat-

²⁾ A rabszolga jogi szereplésének reflex minőségét forrásaink közönségesen így fejezik ki: ténykedése „ex persona domini” vagy: „domini persona inspicitur”. p. fr. 5 D. XXXIII, 3; fr. 82 §. 2 D. XXXI. De legatis. A mi legmegkapóbban nyilatkozik a servus derelictusnál, kinek ténykedése „nullius est momenti” (fr. 36 D. XLV, 3. Javolenus), épen mivel mint már Cujacius kitűnően magyarázta: „... non est, ex cuius persona ipse personam suscipiat nec vero suscipere ex alio potest quam ex domino, cuius in potestate est.” Commentarius in Lib. XVI. Quaest. Aemilii Papiniani. ad leg. V. de Servit. leg. Opera. T. IV. p. 1180. A Prati-beli kiad. 1837.) Különös sulyt szoktak fektetni arra, hogy a rabszolgának olykor vagyon (peculium) van kezén, melyet saját belátása szerint forgathat tehát üzleteket köthet. (Nagy alapossággal tárgyalja e kérdést a közönséges vélemény támogatásával Pernice, Marc. Antist. Labeo“ ezimű munkájában I k. 139 és k. old. és épen ezért minden más helyett elég erre utalnom.) De hogyan jut e helyzetbe a rabszolga, arra talán a fennebbiekben rámutathattam; hogy a jog soha sem ismerte el vagyoni önállóságát tulajdonképpen véve az ellenkező nevetből is következik; mert micsoda vagyon az a mit egy másik minden perczben elvehet a nélkül, hogy a rabszolga bármily módon védhette volna magát! Nem is mondják soha forrásaink, hogy a peculium a rabszolgáé, vagy hogy ahoz általában véve jogi viszonyban állana önmagára tekintve. Ő itt is csak „erőtényező” a mely a vagyoni tárgyat, mint Papinianus helyes jogi kitételrel fejezi ki, tényleg hatalmában tarthatja „rem peculiarem tenere potest”, de ezen állapot még a possessioig sem minősülhet, mivel a birtoklás (possessio) már nemcsak tényleges erőn, hanem a jog erején is alapul: „non tantum corporis, sed iuris est.” (fr. 49 §. 1 D. XXXXI, 2). Kiválóan mellettem szól pedig még a többi közt azon tény, hogy vannak a classicus jogászoktól eredő helyeink, melyekből arra lehet biztosan következtetni, miszerint ezen a forgalomra nézve minden esetre nagy akadályt, az által akarták elhárítani, hogy kezdtek a peculiumot magát jogi személyiségnek tekinteni. Persze e kérdésekbe bővebben kellene bele mennem, hogy nézetem helyessége, kellő módon kitűnhessen; erre azonban a hely nehezen volna alkalmas.

kozatait Tiroja felől akarná általánosítani. A humanitas nem az újkor, hanem az emberi sziv privilégiuma, intézmények önmagukra azt sem nem teremtik, sem végkép ki nem írhatják. A későbbi római társadalomnak rabszolgákkal tulterheltsége, ezeknek idegen származása és műveletlensége, (főleg pedig már nélkülözhetetlenségük, sorsuk iránt a közérzület közönyét; a szabadulási vágy szülte ravaszság és merészség, a szélsőségre vivő reménytelenség, és sok más ezen állapotból önként eredő rabszolga-bűn, a bánásmód szigorúságát könnyen magyarázhatják, a humanitást nagyon sokszor káros érzékenykedés színében tüntethették fel.)¹⁾ De azért nem kevésbé marad a rómairol jellemző az, hogy épen azon korszakban, midőn a rabszolga-állomány teljes átalakulásával, a közérzület is szükségképen módosult, tehát egyesek önkénykedése a közfigyelmet könnyebben elkerülhető, hangzott fel a törvényhozás és különösen a jogtudósok intó szózata: *male iure nostro uti non debemus!* és különösen kedvvel törekszenek a jogélet egész területén az ősi és különösen kedvvel törekszenek a jogélet egész területén az ősi „jó erkölcsök“ fékező hatalmát újra érvényre juttatni. E jelenség okául közönségesen a görög bölcsészet az idejű befolyását szokták felhozni. Azt hiszem nem éppen találóan. A görög bölcsész, politikus és nemzetgazda, ki a rabszolgaság kérdésével államtanában behatólag foglalkozott, *Aristoteles*, a rabszolgaságot épen oly természetrendje szerint való és semmivel sem poztolható szükségképiségnek, az emberi műveltség által feltételezettnek tekintő, mint magát az államot és társadalmat. *Plato* érzékenykedik, de azért a rabszolgaságban még mindig talált természetest és annyi előnyt, a mi fenntartását igazolja, s nem érektelen, hogy a jó bánásmódot nem annyira a rabszolgák, mint inkább uraik saját érdekében ajánlja. Az epikureusoknak pedig szükségük volt a rabszolgára mint a gyönyör és kényelem eszközére. Míg ismét a stoikusoktól valjon minő ezimenne lehetett volna követelni, hogy a rabszolgaság ellen kikellenek? *Zeno* életbölcsessége a természettel megegyező életmódban, magatartásban találta meg az élet végcélját; csak hogy ő a természetit meg tudta találni minden bármilyen módon alakult létező állapotban, s ennek következtében, az ő emberét a mindenkori viszonyok határozzák meg. Legyen szabad vagy szol-

¹⁾ Cato az elaggott, elbetegesedett rabszolgák eladását, esetleg kitevését minden jó gazdának ajánlja (*D. r. r. II, 7. Plutarch. Cato mai 5*), s hogy tanácsa nem marad követés nélkül, mutatja, hogy a kitevés, vagy jobban mondva éhenhalás külön helye volt az „*insula Aesculapii*“ *Suet. Claud. 25. Dio Cass. LX, 29. l. Marquardt i. m. 175 old.* S jellemző az is, hogy már *Plautus* így okoskodik:

„*De mendico male meretur, qui ei dat quod edit aut quod bibit,
Nam et illud, quod dat, perdit, et illi producit vitam ad miseriam*“
(*Trinummus, II, 2.*)

ga, egyaránt meg kell állnia helyét. A ki a szolgaságot bölcs megadással viseli, az már nem rabszolga; a kiből ennyi lelki erő nincs, az már ez okból is méltó a rabszolgaságra.¹⁾

Alapjában egészen más a római nézete. Míg a görög nézet szerint, tulajdonképpen szólva, nem a rabszolgaság intézménye súlyozta le az embert, hanem emberfajok vannak, melyek a priori rabszolgaságra születnek, addig a római soha sem a természet rendjére, hanem a pozitív jogra viszi vissza annak eredetét. Szorosan körülírja miségét és keletkezésének okait. Legrégibb alakjában nála büntetésképpen tűnik fel, s később megsza-
porodott keletkezési okai is, mind ezen alap gondolatból indulnak ki. Azért lealacsonyító állapotnak „ignominia“-nak, vagy mert ez állapot, bármily okból is álljon elő eredményében, úgy a társadalom mint az egyesre nézve morális pusztulás: szerencsétlenségnek „calamitas“-nak tekinté, s ez okból is, a hatalom részéről részvétet és kiméletet, a szolgáltól pedig erkölcsi fel-emelkedést, hűséget, odaadást és takarékossgot követel, s jutalmul „iuris praemium“-ként, kilátába helyezi az újrászületést a szabadon bocsátást. Nyíltan, minden hypocritaság nélkül tartja fenn mindvégig a szolgaság jogi alaptételét, sőt a haladó jogtudomány, mint már kiemeltem, e tétel consequentiáinak megvonása által az őt jogot teljes ridegségében mutatja be. De másfelől, a szabadulási módok szaporítása és könnyítése, különösen, egészen a polgár akaratából kifolyókká tétele és, a mi ez utóbbi tekintetben nagy jelentőségű, a jogi korlátokon kívül a rabszolgának a társadalmi élet mindennemű viszonyaival való összenövésének megengedése által: a jog most érintett szivtelenségét mindenestre nagy mértékben csökkenté.

Az erdélyi Muzzeum-egylet közgyűlése 1880. márczius 25-én.

A) Elnöki megnyitó.

Tisztelt Közgyűlés!

Egyletek életében, melyek a nemzet mivelődési törekvéseivel szoros kapcsolatban vannak — és méltán azok közé sorolhatjuk muzeum-egyletünket is, — egy év leforgása oly parányi idő, hogy az azalatt véghez vitt munkásság eredményeit nagyon is könnyen mérlegelhetjük; de nemcsak ez feladatunk t. közgyűlés, hanem egyszersmind megbírálni, hogy az egylet ala-

¹⁾ A görög bölcsélet magatartását a rabszolgaság kérdésében behatóan tárgyalja Wallon I. k. 358 és k. old. Ennek befolyását a római bölcselkedőkre a III. köt. elején.